

râhim el-Hüseynî'nin *el-Fevâ'idü'l-muntehabe eş-şihâh ve'l-garâ'ib* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 698) ve Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Muhammed el-Mehrevânî'nin yine *el-Fevâ'idü'l-muntehabe eş-şihâh ve'l-garâ'ib* (nşr. Halîl b. Muhammed el-Arabî, Riyad 1419/1998; nşr. Suûd b. İd b. Umeyr el-Cerbûî, Medine 1422/2002) adlı eserleri üzerine yaptığı tahrîciler ile talebesi Ebû Muhammed Ca'fer b. Ahmed es-Serrâc'ın rivayetlerini tahrîc ettiği *el-Fevâ'idü'l-muntehabe eş-şihâhu'l-âvâli'si* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 944), Hâzîmî'nin *Tahrîcî eḥâdîsî'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî'si* (Mahmûd et-Tahhân, s. 16) zikredilmektedir. Merginânî'nin *el-Hidâye'si* üzerine Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî'nin *Naşbü'r-râye'si*, Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn'i* üzerine Zeynüddin el-İrâkî'nin *el-Muğni 'an ḥamli'l-esfâr'i* (Kahire 1332, 1348, *el-İhyâ'* ile birlikte) ve Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfîî'nin *eş-Şerḥu'l-kebir'i* üzerine İbnü'l-Mülâkkın'ın *el-Bedrü'l-münîr fi tahrîcî eḥâdîsî's-Şerḥi'l-kebir'i* ile (nşr. Cemâl Muhammed Seyyid, I-III, Riyad 1414/1993; nşr. Mustafa Ebü'l-Gayt Abdülhay v.dğr., I-X, Riyad 1425/2004) İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-Bedrü'l-münîr'i* ihtisar edip bazı ilâvelerle oluşturduğu *Telhîşü'l-ḥabîr fi tahrîcî eḥâdîsî'r-Râfî'iyi'l-kebir'i* (Hint 1303/1885; Riyad 1384/1964; nşr. Abdullah Hâşim el-Yemânî, Kahire 1384/1964; nşr. Şa'bân Muhammed İsmâil, Kahire 1399/1979; *Muḥtaşarü'l-Bedrü'l-münîr* ile birlikte, Beyrut 1407/1987; *el-Mecmû': Şerḥu'l-Mühezzeb* ile birlikte, Kahire 1344-1352) meşhur tahrîc örneklerindedir. Klasik tahrîc eserlerinin altın çağı olan VIII (XIV) ve IX. (XV.) yüzyıllarda Alâeddin İbnü't-Türkmânî, Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, İzzeddin İbn Cemâa, Tâceddin es-Sübki, Ebü'l-Fidâ İbn Kesir, Abdülkâdir el-Kureşî, Bedreddin ez-Zerkeşî, Ebü'l-Meâlî Sadreddin el-Münâvî, İbnü'l-Mülâkkın, Zeynüddin el-İrâkî, Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâa, İbn Hacer el-Askalânî, İbn Kutluboğa gibi âlimler tahrîciler yazmıştır. Sonraki yüzyıllarda Şemseddin es-Sehâvî, Süyûtî, Ali el-Kârî, Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, Abdülkâdir el-Bağdâdî, İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, İbn Himmât ve Ebü'l-Alâ el-İrâkî bu geleneği sürdürmüştür. Çağdaş dönemde tahrîc çalışmaları yapan âlimler arasında Muhammed el-Hût, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, Keşmîrî, Ahmed Muhammed Şâkir, Ebü'l-Feyz İbnü's-Siddîk, Abdülfettâh Ebû Gudde, Beşîr Subhî Beşîr, Ebû Abdullah Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd, Şuayb el-Arnaût, Abdülkâdir el-Arnaût, Beş-

şâr Avvâd Ma'rûf ve Nâsırüddin el-Elbânî gibi isimleri saymak mümkündür.

İlk dönem hadis âlimleriyle müteahhir hadis âlimlerinin yaptığı tahrîciler arasında kaidelerin kabulü ve uygulanması noktasında mevcut bazı farklılıklar, hadis tenkitçisinin yaşadığı zaman içindeki ekonomik ve sosyal sebeplerle mezhep mensubiyetinden kaynaklanmaktadır. Râvinin halini yeterli bulup bulmama, sika râvinin yaptığı ziyadeyi makbul sayıp saymama, rivayet tariklerinin çokluğunun hadise olan etkisi, metin ve isnad incelemelerinin keyfiyeti, meçhul râviyi değerlendirmedeki farklılıklar, hadislerle şahit getirme meselesinin, isnaddaki inkıtan ve mezhep taassubunun hükme tesiri ve tecrübe yetersizliği gibi sebepler hüküm farklılığı üzerinde etkili olmuştur.

Tahrîc usulüne dair kitaplar arasında Ebü'l-Feyz İbnü's-Siddîk'in *Huşûlü't-tefîric bi-üşûli'l-âzvi ve't-tahrîc'i* (Riyad 1414/1994), Mahmûd et-Tahhân'ın *Uşûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd'i* (Halep 1398; Riyad 1403/1983), Abdülmevcûd Muhammed Abdülatîf'in *Keşfü'l-lişâm 'an esrâri tahrîcî ḥadîsî seyyidi'l-enâm'i* (I-II, Kahire 1404/1984), Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd'in *et-Te'sîl li-üşûli't-tahrîc'i* (Riyad 1413), Velîd Hasan el-Ânî'nin *Menhecü dirâsetü'l-esânîd ve'l-hükümü 'aleyhâ'si* (Amman 1999), Abdülmehdî b. Abdülkâdir b. Abdülhâdî'nin *Turuḫa tahrîcî ḥadîsî Resûlillâh'i* (Kahire 1987) sayılabilir. Ayrıca isnad ve ricâle dair pek çok kitapta tahrîc usulüyle ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Günümüzde bilgisayar programları ve internet siteleri üzerinden de tahrîc yapılabilmektedir. Daha çok Arap dünyasında hazırlanan İslâmî ilimlerle ilgili bilgisayar programları aranan bilgiye kısa zamanda ulaşmayı sağlamaktadır. Çok sayıda kitap ihtiva etmesi, kullanımı hızı ve kolaylığına bağlı olarak isnad, metin ve hadisin sıhhatiyle ilgili değerlendirmelerin hepsine birden ulaşmaya imkân tanınması, bilgilerin görsel malzemeyle desteklenmesi, matbu eserlerin yanında yazma eserleri de içermesi bu programların olumlu yanlarındandır. Öte yandan söz konusu programlarda bazan kitap isimlerine dikkat edilmemesi, bazı kaynakların farklı bir yerde gösterilmesi, bazı kayıtlarda basım hatalarının ve yanlış bilgilerin yer alması, kullanılan kitapların cilt ve sayfa numaralarının matbu nüsha ile uyumsuzluğu, bazı kitapların mukaddimelerinin çıkarılmış olması gibi eksiklikler de bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cevherî, *eş-Şihâh*, "hrc" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "hrc" md.; Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbî's-sâmi'* (nşr. Mahmûd et-Tahhân), Riyad 1403/1983, II, 212, 280, 282, 290, 295; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-ḥadîs*, s. 90-91, 253; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, Beyrut 1403/1983, I, 38-41, 47-48; II, 118, 277, 370, 382; III, 249-250, 299-300; Münâvî, *Feyzü'l-kâdir*, I, 20-21, 27; Brockelmann, *GAL*, I, 447; *Suppl.*, II, 619; Elbânî, *Maḥtûṭât*, s. 196, 268; Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Kavâ'id fi 'ulûmi'l-ḥadîs* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1392/1972, s. 20-21, 49-55, 454; Abdülmevcûd M. Abdülatîf, *Keşfü'l-lişâm 'an esrâri tahrîcî ḥadîsî seyyidi'l-enâm*, Kahire 1984, I, 142-143; Ebû Muhammed Abdülmehdî b. Abdülkâdir b. Abdülhâdî, *Turuḫa tahrîcî ḥadîsî Resûlillâh*, Kahire 1987, s. 11-24; Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, *et-Te'sîl li-üşûli't-tahrîc*, Riyad 1413, I, 51-53, 68-80, 87, 89; Mahmûd et-Tahhân, *Uşûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, Riyad 1996, s. 8-9, 12, 16; M. Mahmûd Bekkâr, *'İlmü tahrîcî'l-eḥâdîs*, Riyad 1996, s. 12-13, 15-19, 26-29; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 1997, s. 15, 94, 182-185, 196-198; Hamza Abdullah el-Melîbârî - Sultân Sened el-Akâyile, *Keşfe nedrusü 'ilme tahrîcî'l-ḥadîs*, Amman 1998, s. 16, 18-30; Addâb Mahmûd Hameş, *Muḥâdarât fi 'ilmi tahrîcî'l-ḥadîs ve nakdih*, Amman 1420/2000, s. 35-52; Hâlid b. Muhammed Mahmûd eş-Şermân, *eş-Şunâ'atü'l-ḥadîsiyye fi kitâbi Şerḥi'l-âşâr*, Riyad 1424/2003, s. 71-76; Ahmed Ürkmez, "Bir Muhalefet Aracı Olarak Tahrîc", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, II/2, İstanbul 2004, s. 87-106; M. Yaşar Kandemir, "Hadîs", *DİA*, XV, 52-53; a.mlf., "Hatib el-Bağdâdî", a.e., XVI, 458; Bilal Aybakan, "Râfîî, Abdülkerîm b. Muhammed", a.e., XXXIV, 395.

MEHMET GÖRMEZ

TAHRÎC

(التخریج)

Mezhep birikimini kaynak sayan fikhî bilgi elde etme süreci anlamında terim.

Sözlükte "çıkmasını sağlama, çekip çıkarma" anlamındaki **tahrîc** fikhî literatüründe naklî şer'î delillerin yanı sıra mezhep birikimini de kaynak kabul eden fikhî bilgi elde etme sürecini belirtmek için kullanılır. Tahrîc yapan fakihe **muharric** denir. Mezhebe müntesip ictehad, tercih ve tahrîc mezhep içi fikhî istidlâlin temel unsurlarını oluşturur. Tahrîc müctehidin nasrlar karşısında yürüttüğü faaliyete benzerdir; ancak tahrîcî gerçekleştiren fakihi, nasrların yanı sıra mezhep imamlarına ait olanlar başta olmak üzere mezhebi temsil eden görüş ve metinlere dayanmaktadır.

Tahrîc mezhep birikimini hiyerarşik düzen içinde değerlendirdiğinden tahrîc

mesnet teşkil eden bir görüşün belirlenmesi onun aynı konudaki diğer görüşe / görüşlere tercih edildiğini zımnen ifade eder. Genellikle tahrîcin mezhebin ilk nesillerinden gelen fikhî birikimin sükût ettiği meselelerde işletildiği kabul edilir. Ancak hakkında mezhep imamının görüşü bulunan meselelerde de tahrîc yapılabilir ve uygulamada bunun örnekleri vardır. Böylece mezhep imamının tercih edilmeyen görüşü yerine tercih edilen, fakat ilgili mesele hakkında hüküm koymayan başka bir görüşünden tahrîc yapılmaktadır. Fıkıh usulünden tamamen bağımsız bir tahrîc metodolojisinden bahsetmek mümkün değildir. Fıkıh usulünde söz konusu olan kıyas, istihsan, mefhum, iktizâ gibi kavram ve metotlar tahrîc faaliyetinin öncelikli vasıtalarıdır. Ancak tahrîc mezhep içi istidlâl kaynağı insan ürünü beyanlardan meydana geldiği için özellikle vahiy anlamak üzere geliştirilen vasıtalar tahrîc usulünde hemen hiç yer almadığı gibi fıkıh usulünde mevcut olsa da naslar hakkında kullanılmayan bazı kavram tahlilleri tahrîc usulünde önemli bir yer tutar. Tahrîc ile elde edilen fikhî bilgi, bunun dayanağını oluşturan mezhep birikiminin temel karakteristiğini yansıtan bir şekil ve mahiyete sahiptir. Bu bilginin meşruiyeti söz konusu birikimin delil değeri içinde saklıdır (Kaya, s. 35-36). Tahrîc bir yandan nasları, diğer yandan mezhep birikimini anlama ve değerlendirmeye yönelik çeşitli metot ve prensipleri fıkıh usulünün diliyle kullanan bir bilgi elde etme süreci olduğundan pek çok müellif tarafından bir ictihad türü kabul edilmiş ve tahrîci yapacak fakihin ictihad ehliyetini taşıması gerektiği vurgulanmıştır.

Tahrîcin mezheplerin teşekkülünün ardından ortaya çıkan bir gelişme olmadığı anlaşılmaktadır. Mezheplerin teşekkül sürecinde de tahrîce başvurulmuş ve bu tür uygulamalar tartışma konusu haline gelmiştir. Nitekim Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen bazı görüşlerin aslında onun talebeleri tarafından tahrîc ile edildiğine dair dikkat çekici kayıtlar bulunmaktadır (Cessâs, III, 192). Ancak mezheplerin oluşum sürecinin sona ermesiyle birlikte mezhep kavramına ve mezhebe intisap anlayışlarına dair sınırların belirlenmesi tahrîc uygulamalarının gerek kaynak gerek metot açısından kurumlaşmasını sağlamıştır. Tahrîc fıkıh usulü ve fûrû-i fikhî literatürünün inşasında çok önemli bir role sahiptir. Fıkıh usulünde tartışılan birçok mesele hakkında mezheplerin ilk nesillerini teşkil eden imamların görüşlerini tesbit için tahrîce

başvurulduğu anlaşılmaktadır. Her fıkıh mezhebi kendi fıkıh usulünü tahrîc sayesinde geliştirmiştir. Mezhep imamlarının görüşlerini bütün fıkıh sahasının problemlerine cevap verecek şekilde genişletmek, mezhebi temsil eden görüşler bütününe fıkıh sistematigi açısından görülen boşlukları doldurmak ve gelişen fıkıh terminolojisiyle yeniden ifadelendirmek tahrîc uygulamalarının ürünüdür. Fıkıh şerhleri tahrîc örneklerinin yoğun görüldüğü literatürdür.

Fıkıh usulü literatüründe tahrîc tartışmaları umumiyetle ictihada dair bölümler içinde yer almaktadır. Bu çerçevede en sık işlenen konu, tahrîc ile elde edilen bilginin bu tahrîcin kaynağı olan görüşün sahibine izâfe edilmesiyle ilgilidir. Mezhep imamına ait bir görüşün kaynak kabul edilmesi suretiyle elde edilen tahrîc ürünü bilginin o mezhep imamının görüşü olarak vazedilmesi fikhî görüş kavramının sınırları hakkında bir tartışma başlatmıştır. Bir müctehide ait ifadenin açık anlamı dışında hangi anlam kümesini kapsadığı hakkındaki tartışma pek çok fıkıh usulü eserinde tahrîc metotlarının işlendiği bölümlere dönüşmüştür (Kaya, s. 69-76, 85-86). Ayrıca mezheplerin teşekkülünden sonra gelişen fikhî istidlâl türlerini tasnif için kaleme alınan tabakat kitaplarında bir yandan tahrîc kavramının tanımı tartışılmış, diğer yandan muharriclerin hangi sıfatları taşıması gerektiği üzerinde durulmuştur (bk. AS-HÂBÛ't-TAHRİC).

Bazı çağdaş yazarlar tahrîcin üç türünün olduğunu ifade eder: Fer'î hükümlerden kaide elde etmek (tahrîcî'l-usûl mine'l-fürû'), kaidelerden fer'î hüküm elde etmek (tahrîcî'l-fürû' ale'l-usûl), fer'î hükümlerden fer'î hüküm elde etmek (tahrîcî'l-fürû' ale'l-fürû') (Bâhüseyin, s. 6, 8, 19-23, 51, 186; Ahmad, s. 2-3). Bu türler açıklanırken kullanılan "kaideler" (usul) kelimesinin kapsamına fıkıh usulü kaidesi ve küllî kaidenin yanı sıra çoğunlukla fûrû-i fikhîye ait zâbirlerin dahil edildiği anlaşılmaktadır. Tasnifteki "fûrû'" kelimesi kaide kavramına nisbetle daha dar kapsamlıdır ve somut hükümleri belirtmektedir. Bu tasnifin mezhep birikimiyle tahrîc neticesinde elde edilen bilgi arasındaki şümül ve tazammun ilişkisine işaret ettiğini, fakat tahrîcin metotları ve kaynaklarını ele almadığını, dolayısıyla türlerini de ifade etmediğini belirten Kaya'ya göre (*Mezheplerin Teşekkülünden Sonra*, s. 38) tahrîcde kullanılan metotlar, kapsamı açısından farklı iki önerme arasındaki ilişkinin türlerine yahut benzer bir mantık işlemine indirgenemez.

Tahrîcin kaynakları ile tahrîc neticesinde elde edilen bilgiler arasındaki irtibatı konu edinen bazı eserler kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar, kavâid ve fûrûk eserleri gibi fûrû-i fikhî sahasındaki mesele ve görüşlerin birbiriyle ve bir kısmı fıkıh usulü literatüründe ele alınan daha üst kavramlarla arasındaki ilişkileri göstermeyi hedeflemektedir. VII. (XIII.) yüzyılda ortaya çıktığı anlaşılan söz konusu eserlerin aynı dönemde kaleme alınan kavâid ve fûrûk çalışmaları gibi didaktik amaçlı olduğu söylenebilir (*a.g.e.*, s. 37). Şehâbeddin ez-Zencânî'nin *Tahrîcî'l-fürû'* 'ale'l-usûl'ü, İsnævî'nin *et-Temhîd fi tahrîci'l-fürû'* 'ale'l-usûl ve el-Kevâkibü'd-dürri fimâ yeteħarrecü 'ale'l-usûl'ü'n-naħviyye mine'l-fürû'î'l-fikhîyye'si, İbnü'l-Lahhâm el-Ba'î'nin *el-Kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-uşûliyye ve mâ yete'allaku bihâ mine'l-aħkâmî'l-fer'îyye'si*, Muhammed b. Ahmed et-Tilimsânî'nin *Miftâhu'l-vuşûl ilâ binâ'î'l-fürû'* 'ale'l-usûl'ü bunlar arasında sayılabilir. Modern İslâm düşüncesinde her ne kadar mezheplerden bağımsız ictihadin gerekliliğine sürekli vurgu yapılmışsa da modern problemler karşısında çözüm üretmek isteyen İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu yoğun biçimde tahrîce başvurmuştur. Özellikle günümüzde borçlar hukukundan ticaret hukukuna, iktisattan tıba kadar pek çok alanda ortaya çıkan sorunlara önde gelen İslâm hukukçularının getirdiği çözümler, fıkıh mezheplerinin literatüründe yer alan belirli görüşlerden elde edilmiş tahrîclere dayanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cessâs, *el-Fuṣūl fî'l-uşūl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt 1405/1985, III, 192; Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Uşūl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372, I, 378; Şehâbeddin ez-Zencânî, *Tahrîcî'l-fürû'* 'ale'l-usûl' (nşr. M. Edib Sâlih), Dimâşk 1404/1984, tür.yer.; İbnü's-Salâh, *Edebü'l-fevâ ve şürûtu'l-müftî ve şifati'l-müstefî ve aħkâmühü ve keyfiyyetü'l-fevâ ve'l-istiftâ'* (nşr. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib), Kahire 1413/1992, s. 40-49; Şehâbeddin el-Karâfî, *el-Furûk*, Kahire 1347 → Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), II, 107-110; İbn Hamdân, *Şifati'l-fevâ ve'l-müftî ve'l-müstefî* (nşr. M. Nâsirüddin el-Elbânî), Beyrut 1404/1984, s. 13-28; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakki'tin* (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1418/1998, IV, 186-190; Muhammed b. Ahmed et-Tilimsânî, *Miftâhu'l-vuşûl* (nşr. Ahmed İzzeddin Abdullah Halefullah), [basıkı yeri yok] 1406/1996 (Dârü's-saâde), tür.yer.; İsnævî, *et-Temhîd fi tahrîci'l-fürû'* 'ale'l-usûl' (nşr. M. Hasan Heyto), Beyrut 1400/1980, tür.yer.; a.m.f., *el-Kevâkibü'd-dürri fimâ yeteħarrecü 'ale'l-usûl'ü'n-naħviyye mine'l-fürû'î'l-fikhîyye* (nşr. M. Hasan Avvâd), Amman 1405/1985, tür.yer.; İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-uşûliyye* (nşr. M. Hâmîd el-Fikî), Kahire 1375/1956, tür.yer.;

İbn Kemal, *Tabakâtü'l-müctehidin*, Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1602, vr. 155-156; Kınalı-zâde Ali Efendi, *Tabakâtü'l-Hanefiyye* (nşr. Süf-yân b. Âiş b. Muhammed – Fîrâs b. Halîl Meş'al), Amman 1425/2003, s. 17-24, 91-98; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhî'l-bâliğa* (nşr. M. Şerîf Sükker), Beyrut 1990, I, 436; Ya'kûb b. Abdülvehhâb el-Bâhüseyn, *et-Tahrîc 'inde'l-fukahâ' ve'l-uşûliyyîn*, Riyad 1414, tür.yer.; Osman b. Muhammed el-Ahdar Şuşân, *Tahrîcü'l-fürû' 'ale'l-uşûl: Dirâse târîhiyye ve menhecîyye ve tatbîkiyye*, Riyad 1419/1998, I, 39-64; Eyyûb Said Kaya, *Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fikhi İstidlal* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Wael B. Hallaq, "Tahrîj and the Construction of Juristic Authority", *Studies in Islamic Legal Theory* (ed. Bernard G. Weiss), Leiden 2002, s. 317-335; Veliyyüddin b. Muhammed el-Ferfûr, *Tahrîcü'l-fürû' 'ale'l-uşûl: Dirâse mukârene ve tatbîk*, Dimaşk 2003; Ahmad Atif Ahmad, *Structural Interrelations of Theory and Practice in Islamic Law*, Leiden 2006, tür.yer.

TUNCAY BAŞOĞLU

TAHRÎCÜ'L-MENÂT

(bk. MENÂT).

TAHRÎD

(التحرید)

Kasidede kafiye tef'ilelerinin
vezni bozacak biçimde
değişik gelmesi kususuna verilen ad

(bk. KAFİYE).

TAHRÎF

(bk. MUHARREF).

TAHRÎF

(التحريف)

İslâm literatüründe
önceki kutsal kitapların metninin
veya anlamının bozulması karşılığında
kullanılan bir terim.

Sözlükte "yönelmek, meyletmek, sapmak" mânasındaki **harf** kökünden türeyen **tahrîf** "iki şekilde yorumlanması mümkün olan bir sözü bir tarafa çekmek" (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hırf" md.), "kelimenin veya sözün anlamını benzer anlamlarla değiştirmek" (*Lisânü'l-Ârab*, "hırf" md.) gibi mânalara gelir. İslâm literatüründe tahrîf, sonraki dönemlerde yahudi ve hıristiyanların kendi kutsal metinlerini kasıtlı şekilde değiştirmelerini veya yanlış yorumlamalarını ifade etmek için kullanılmıştır. Kur'an'da bu bağlamda kullanılan **tebdîl**, **leyy** (dili eğip bükme), **kitmân**

(gizlemek) ve **nisyan** kelimelerinin yanı sıra Allah'ın âyetlerini satmak, elleriyle kitap yazmak gibi bazı ifade kalıpları da bu kapsamda değerlendirilebilir.

İslâm geleneğinde Tevrat ve İncil'in tahrifiyle ilgili tartışmalar, yahudi ve hıristiyanlar hakkında Kur'an'da yer alan bilgiler ve onlara yöneltilen eleştirilerle başlamıştır. Kur'an'da bu bağlamda çok sayıda âyet bulunmaktadır. Bunları tahrif, tasdik ve tashih âyetleri şeklinde ele almak mümkündür. Kur'an'da tahrif kelimesi Ehl-i kitap'la ilgili olarak kelimelerin anlam ve bağlamlarının çarpıtıldığını ve ilâhî kelâmın tahrif edildiğini açıklamak üzere dört yerde geçer (el-Bakara 2/75; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13, 41). Dil bilimciler göre bu ifadeler "sözün farklı bir şekilde yorumlanması, lafzının değil mânasının bozulması" anlamına gelmektedir (*Lisânü'l-Ârab*, "hırf" md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hırf" md.). Buna göre yukarıdaki dört âyet yahudilerin kendi kitaplarını kasten yanlış yorumladığına işaret etmektedir. Kelimenin sözlük anlamına uygun biçimde bazı müfessirler, Kur'an'da bahsedilen tahrifin yorum tahrifi diye anlaşılmaya gerektiğini düşünmüşlerdir. Bazı müfessirler ise yahudilerin "recm" kelimesini "had" kelimesiyle değiştirdiklerini, Hz. Muhammed'i müjdeleyen ifadeleri Tevrat ve İncil metinlerinden çıkarıldıklarını öne sürüp metin tahrifi yapıldığını söylemişlerdir. Taberî tahrifi mâna ve hükümlerin değiştirilmesi olarak görürken (*Câmi'u'l-beyân*, I, 367-369) Fahreddin er-Râzî, yalan yanlış yorumlarla veya kelime oyunları sözün anlamının başka yönere çekilmesi şeklinde anlamıştır (*Mefâtihu'l-gayb*, III, 134-135; VIII, 114; XI, 187). Reşid Rızâ ise ilgili âyetlerde geçen "mevâdî" kelimesine "meânî" (anlamlar) diye mâna vermiştir. Bu durumda Nisâ sûresinin 46 ve Mâide sûresinin 13. âyetindeki ifadeler, "Onlar kelimeleri gerçek anlamlarından uzaklaştırıyorlar" mânasına gelmekte ve Hz. Peygamber'in nübüvetini inkâr etmek için yahudilerin yaptığı yorumlara işaret etmektedir. Reşid Rızâ, Mâide sûresinin 13. âyetindeki tahrifi "takdim tehir, ekleme ve çıkarma yapma veya yanlış anlam verme" şeklinde açıklamıştır. Ona göre Tevrat ve İnciller'de hem mâna hem metin tahrifi yapılmıştır (*Tefsîrü'l-menâr*, V, 140; VI, 282, 389). İlk dönem kaynaklarındaki açıklamalar dikkate alındığında Kur'an'da geçen tahrifin "anlamı çarpıtmak, söze yanlış anlam vermek ve kelimeleri bağlamından uzaklaştırmak" gibi mânalara geldiği anlaşılmaktadır. İlgili âyetlerdeki "yüharrifû-

ne" fiilinin "tahrif ediyorlar" şeklinde tercüme edilmesi yanlış anlamalara yol açabilmektedir; zira günümüzde tahrif kelimesi terim boyutu kazandığından belirtilen tercüme okuyucunun zihninde metnin bozulması yönünde bir çağrışım yapmaktadır. Aynı âyetlerdeki "mevâdî"ın da "yer" şeklinde değil Reşid Rızâ'nın işaret ettiği gibi "kelimelerin vazedildikleri şey, kelimelerin asıl anlamı, bağlamı" diye anlaşılması daha doğru görünmektedir. Bu durumda âyetler yahudilerin Tevrat'taki cümlelerin mânasını kasten çarpıttıklarını ifade etmiş olmaktadır.

Kur'an'da tahrifle ilişkilendirilen diğer bir kelime "bir şeyi yerinden alıp başka bir yere koymak" (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "bdl" md.), "tahrif etmek" (*Lisânü'l-Ârab*, "bdl" md.), "değiştirmek" (Eb'ül-Bekâ, s. 31) anlamlarına gelen "tebdîl"dir. Kelime Kur'an'da, tahrifle ilgili olarak İsrâiloğulları'ndan bir grup âlimin kendilerine emredilen sözleri başka sözlerle değiştirdiklerini ifade etmek üzere iki yerde geçer (el-Bakara 2/59; el-A'râf 7/162). İlk bakışta kutsal kitapların tahrifiyle ilgili görünmesine rağmen bu âyetler aslında İsrâiloğulları'nın bir şehre girerken Allah'ın kendilerine emrettiği "hitta" sözü yerine başka bir sözü söylediklerini belirtir; dolayısıyla burada kitabın tahrifinden değil yahudilerin Allah'ın emrine karşı gelmesinden bahsedilmektedir. Her ne kadar yahudilerin tahrifçi bir karakter taşıdığını açıklasa da bu âyetler kutsal kitapların tahrifine işaret etmemektedir. "Dillerini eğip bükme" (leyy) ifadesinin de (Âl-i İmrân 3/78; en-Nisâ 4/46) kaynaklarda tahrifle ilişkilendirildiği görülür. Yahudilerin Hz. Peygamber'le konuşurken, "İştittik ve karşı geldik" gibi sözler sarfetmelerini, Tevrat'taki Resûl-i Ekrem'le ilgili işaretleri çarpıtmalarını veya dinî hükümleri yanlış yorumlamalarını ifade eden bu tabir yorum tahrifinden bahsetmektedir (Zemahşerî, I, 329; Fahreddin er-Râzî, X, 118-119; Reşid Rızâ, III, 344-345). Ehl-i kitabı hakkı gizlemek (kitmân) ve unutmakla (nisyan) suçlayan âyetler de (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ktm", "nsy" md.leri) tahrifin mahiyeti hakkında ipuçları vermektedir. Müfessirlerin genel kanaatine göre Kur'an'da mevcut hakkı bătıla karıştırma sözü delilleri yanlış yorumlayarak insanların zihnini bulandırmayı, hakkı gizleme ise insanların delillere ulaşmasına engel olmayı ifade eder (Taberî, I, 255-256; Fahreddin er-Râzî, III, 43; Elmalılı, I, 335). Şu halde bu âyetler de Tevrat'ın tahrifini değil Tevrat'ta yazılı bilgilerin insanlardan gizlenmesini anlatmak-